

УДК 343.9:343.77

А. О. Вірт
orcid.org/0000-0002-1938-4943
аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ В СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Екологічні злочини є складним і небезпечним явищем, що за наслідками (безпосередніми та віддаленими) становлять одну з найнебезпечніших категорій злочинів, адже їхня сукупна шкода створює реальну загрозу біологічним основам існування людства. Відомо, що у кожній державі для охорони та збереження довкілля повинні існувати дієві механізми, які стимулюють дотримання, попереджають настання майбутніх порушень, відшкодовують заподіяну шкоду.

Одним із механізмів забезпечення дотримання природоохоронних норм є інститут юридичної відповідальності, яка реально може наставати і яка є співмірною та адекватною відносно заподіяної довкіллю шкоди. Добича корисних копалин стала проблемою планетарного значення. Відмова від вуглеводородів призвела до зростання видобування необхідних мінералів для виробництва акумуляторів. Попит на золото та дорогоцінне каміння залишається стабільним як у державних, так і у кримінальних колах. Незаконне видобування корисних копалин фінансує економіку цілих регіонів чи угруповань (ПГЛ). Криваві рубіни М'янми та алмази Намібії стали нарративами. Бурштинова народна республіка чи копанки Донбасу, – синонімами економіки часів незалежності.

Країни в усьому світі повинні діяти, щоб зменшити прибутковість торгівлі природними ресурсами поза встановлені квоти. Зрештою, це вимагає узгодженого та цілісного підходу до кримінально-правової протидії цим злочинам. Кінцева мета юридичної відповідальності – зберегти чи відновити суспільне благо, на захист якого встановлювалося правове регулювання, у цьому випадку – захистити довкілля. В Україні на сьогодні інститут юридичної відповідальності у сфері охорони довкілля не досягає своєї основної мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування набули останнім часом особливої актуальності, оскільки недостатня увага до цих проблем може мати катастрофічні наслідки. При цьому йдеться не тільки про благополуччя людства, але і про його виживання, оскільки зміни природного середовища можуть виявитися необоротними. Відповідно до ч. 1 ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на

відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1, ст. 50]. Надра та корисні копалини в них для кожної країни є одним з основних елементів, що забезпечують розвиток та належну роботу більшості секторів економіки.

Серед злочинів проти довкілля незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення посідає особливе місце. Негативні наслідки злочинів цієї категорії призводять до заподіяння збитків економіці країни та екології у тих регіонах, в яких розміщено поклади корисних копалин і ведеться їх активне видобування. Саме тому перед державою постає завдання охорони навколишнього природного середовища та контролю за раціональним використанням корисних копалин. Корисною копалиною називається природне мінеральне утворення, яке використовується в господарській діяльності людини безпосередньо або після певної переробки [2; 3].

Злочини проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні умисні або необережні діяння, вчинені суб'єктами цих злочинів, які посягають на відносини з приводу умов убезпечення єдиної системи життєдіяльності суспільства та людини та завдають цим відносинам істотної шкоди або ставлять їх під загрозу заподіяння такої шкоди. Під кримінально-правовою протидією правопорушенням, пов'язаним із незаконним поводженням з корисними копалинами, розуміється діяльність держави в особі уповноважених органів щодо встановлення меж та видів відповідальності, та реагування на фактично вчинені екологічні посягання шляхом визначення кримінально-правових норм, що забороняють таку поведінку й передбачають відповідні міри покарання, та інші заходи кримінально-правового характеру стосовно порушників таких заборон, а також фактичну діяльність правоохоронних органів, спрямовану на практичне застосування зазначених норм. Якщо діяльнісний підхід є суто кримінологічним, то питання політики протидії та визначення відповідальності носить кримінально-правовий характер [4, с. 11].

Методологія розгляду цього питання повинна бути заснована на концепті сталого розвитку, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах,

які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь [5; 6]. Розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин.

Завданням кримінальної політики України у цьому напрямку стає формування адекватних заборон, гармонічно поєднуючих характеристики різних правових родин та уніфікацію складів злочинів, та, за можливості, – покарань з метою адекватної відповіді на кримінальні виклики проти прав людини на безпечне та стає довілля.

Функціонування кримінальної політики протидії незаконному поведженню із корисними копалинами повинно бути спрямовано на мінімізацію впливу та захист конституційних цінностей від кримінальних загроз методами оптимізації державного управління, сталого розвитку та підвищення ефективності розв'язання відповідних конфліктів. Останнє саме й пояснює відповідний інтерес до кримінально-правової протидії незаконному видобуванню корисних копалин.

Враховуючи ситуацію, що склалася, та історичний момент – час підготовки і впровадження прогресивних реформ у сфері охорони довкілля – реформа інституту юридичної відповідальності не може більше відкладатися, повинна відбутися вже зараз і знайти своє відображення у відповідному секторальному законодавстві. Якщо відповідальність у сфері охорони довкілля залишити без змін, практично не відбуватиметься попередження настання екологічних правопорушень та негативно впливу на довкілля, левова частка шкоди, що заподіюється довкіллю, буде не відшкодованою, а забруднені чи втрачені елементи довкілля – не відновлені. Проблеми збалансованого розвитку – це, насамперед, проблеми влади і політичної волі. В Україні скорочення злочинності проти довкілля відображує не гуманізацію процесу, а колапс системи реєстрації проступків та практичну аморфність діяльності поліціантів. Спрацьовують ножиці кримінальної юстиції, коли при домінанті тяжких злочинів інші типи злочинності формують латентну її частину.

Через транснаціональну природу організованих злочинних мереж [7, 94], що займаються посяганнями на довкілля, ускладнюється їх виявлення, якщо не проводяться скоординовані транскордонні розслідування з метою притяг-

нення до відповідальності членів більш високого рівня та трейдерів нижчого рівня. Кримінально-правовий захист корисних копалин вимагає узгодженості в рамках міжнародної співпраці та гармонізації заходів національного впливу. Кримінальний закон повинен сприяти вжиттю заходів з охорони довкілля, передбачених міжнародними угодами. Окремі з цих угод передбачають кримінальну відповідальність за їх порушення. Приєднуючись до міжнародно-правових угод, держава має втілити в життя заходи, спрямовані на протидію явищам, які створюють загрозу інтересам світової спільноти. В інших випадках держава, керуючись методом порівняння та практикою реалізації кримінального закону використовує найбільш вдалі показники розвитку споріднених держав. Існують глобальні виклики для постачання копалин критичної інфраструктури, оскільки окремі країни зосередили у себе понад 90 відсотків окремих корисних копалин. Програма навколишнього середовища ООН розглядає регіональні та міжнародні зобов'язання та механізми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю проти довкілля, керуючись визнаними правами людини, захист яких потребує субрегіональних, регіональних та міжнародних зобов'язань, спрямованих на протидію незаконному обігу злочинів в сфері довкілля та дикої природи, та рекомендує відповідні зміни до внутрішньої правової бази [8].

Законодавець України, прагнучи диверсифікувати відповідальність за злочини проти встановленого порядку добування корисних копалин, особливо відокремив: незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення як загальний склад злочину у ч. 2 ст. 240 КК України [9], та незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами у ст. 240-1 КК України; дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, – у ч. 2 ст. 244 КК України. У силу особливих юрисдикційних характеристик останньої норми (пов'язаність із Конвенцією ООН з морського права 1982 р., особливого суб'єктного складу та територіальної юрисдикції, остання норма виходить за межі предмету дослідження, оскільки є скоріше злочином проти міжнародного правопорядку, поруч з іншими діяннями, вчиненими у межах виключної (морської) економічної зони.

Таке становище, на думку багатьох експертів, є показником того, що потенціал більшості країн світу для вирішення юридичних проблем боротьби з злочинністю у сфері захисту безпечного та сталого довкілля має бути посилений. Нелегальна торгівля корисними копалинами, дикою природою, посягання на сталий та безпечний розвиток соціальних відносин у сфері довкілля відносяться до злочинів, пов'язаних із правом людини на сталий розвиток, з експлуатацією природних ресурсів, продуктами дикої природи або їх похідними, як флорою, так і фауною, у всьому світі.

Вважаємо, що основними принципами реалізації сучасної кримінальної політики відносно незаконного поводження з корисними копалинами є: мінімальне втручання в сталий розвиток екосистем (пріоритет субституції, адитивності заходів впливу), розвиток відновного правосуддя (вирішення конфліктів між потерпілим та правопорушником і суспільством на особистому рівні), диверсифікація заходів кримінально-правового впливу на фізичних та юридичних осіб, використання покарання, зокрема, позбавлення волі, як останнього засобу державного впливу, оптимізація верхньої межі покарань за злочини проти довкілля.

Враховуючи послідовне формування законодавства про кримінальні проступки, можливо, було б доцільним встановити відповідальність за незаконну добичу корисних копалин місцевого значення як кримінальний проступок, а відповідно, – незаконне добування корисних копалин загальнодержавного значення формулювати як єдину норму кримінального права.

Висновки. Розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин. Під кримінально-правовою політикою протидії злочинам проти природних ресурсів розуміють комплекс заходів забезпечення порядку охорони суспільних відносин у галузі раціонального природокористування, власності українського народу на природні ресурси шляхом визначення кримінальних правопорушень, особливостей поводження із жертвами та

правопорушниками, встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

Вважаємо, що існуюча конструкція ст. 240 КК України потребує певної корекції. Делікт ставлення у небезпеку (порушення правил охорони та використання надр) поєднується із корисливим та корупційним за природою незаконним видобуванням корисних копалин. Вочевидь, що, якщо перше криміналізовано лише із превентивними цілями, то друге, – поширене посягання на власність Українського народу, яке лише в силу сталої традиції поєднується із злочинами проти довкілля. Це дозволяє зробити попередній висновок про необхідність виокремлення усіх видів незаконного посягання на корисливі копалини у окремий самостійний склад злочину, який посягає на суспільні відносини охорони права власності на природні копалини.

Література

1. Конституція України. 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.08. Київ, 2018. 465 с.
3. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 33 с.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ : Прикарпатський юридичний інститут внутрішніх справ, 2005. 381 с.
5. Сталій розвиток і довкілля. ПРООН. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-and-environment.html>
6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка Б. Є. Патона. К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
7. Tulyakov, V. The dualism of business victimization and organized crime. *Trends in Organized Crime*. March 2001. 6(3):94-99 DOI:10.1007/s12117-001-1008-4.
8. The UN Environmental Programme (2015) Recognising the Threat of Environmental Crime. URL: <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/environmental-crime>.
9. Дудоров О.О., Комарницький М.В., Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.

Анотація

Вірт А. О. Кримінальна політика протидії злочинам в сфері використання природних ресурсів. – Стаття.

У статті розкрито особливості доктринального аналізу процесу криміналізації та систематизації вчинків, пов'язаних з екологічною політикою та сталим розвитком. Метою статті є з'ясування сутності, особливостей, правової природи та характеристик кримінально-правової охорони природи на прикладах комплексу формування правових норм щодо протидії незаконному видобутку корисних копалин, а також розробка деяких пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-політичного регулювання проблеми. Під кримінально-правовою політикою протидії злочинам проти природних ресурсів в роботі розуміється комплекс заходів забезпечення порядку охорони суспільних відносин у галузі раціонального природокористування, власності українського народу на природні ресурси шляхом визначення кримінальних правопорушень, особливостей поведінки із жертвами та правопорушниками, встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

Завданням кримінальної політики України протидії злочинами в сфері використання природних ресурсів має бути формування адекватних заборон, гармонічно поєднуючих характеристики різних правових родин та уніфікацію складів злочинів, та покарань з метою адекватної відповіді на кримінальні виклики проти прав людини на безпечно та стале довкілля.

Функціонування кримінальної політики протидії незаконному поведінню із корисними копалинами повинно бути спрямовано на мінімізацію впливу та захист конституційних цінностей від кримінальних загроз методами оптимізації державного управління, сталого розвитку та підвищення ефективності розв'язання відповідних конфліктів. В статті підтримується точка зору, що злочини проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні діяння, які посягають на відносини з приводу умов забезпечення єдиної системи життєдіяльності суспільства та людини.

Доводиться, що розповсюдженість природних багатств на території України, застаріла система соціального регулювання процесів державного управління видобуванням корисливих копалин, відносна поширеність корисливої мотивації у період транзиції, слабкий соціальний контроль визначають відповідні соціальні та нормативні передумови актуалізації кримінально-правової протидії правопорушенням у сфері незаконного видобування корисних копалин.

Носиться пропозиція щодо доцільності встановлення відповідальності за незаконну добычу корисних копалин місцевого значення у якості кримінального проступку, а відповідно, – незаконне добування корис-

них копалин загальнодержавного значення формулювати як єдину норму кримінального права.

Ключові слова: кримінальна політика, незаконна добыча, корисні копалини, екологічні злочини, сталий розвиток.

Summary

Virt A. O. Criminal policy to combat crimes in the use of natural resources. – Article.

The article reveals the features of the doctrinal analysis of the process of criminalization and systematization of actions related to environmental policy and sustainable development. The purpose of the article is to clarify the nature, features, legal essence and characteristics of criminal law protection of nature on the examples of the complex formation of legal norms to combat illegal mining, as well as the development of some proposals and recommendations for improving the criminal policy regulation of the problem. The criminal law policy to combat crimes against natural resources means a set of measures to ensure the protection of public relations in the field of environmental management, ownership of natural resources of the Ukrainian people by identifying criminal offenses, treatment of victims and offenders, establishing criminal penalties and other measures of criminal law influence.

The task of Ukraine's criminal policy to combat crimes in the use of natural resources should be the formation of adequate prohibitions, harmoniously combining the characteristics of different legal families and unification of crimes and punishments in order to respond adequately to criminal challenges against human rights for promoting a safe and sustainable environment.

The functioning of the criminal policy to combat illicit mining should be aimed at minimizing the impact and protection of constitutional values from criminal threats by optimizing public administration, sustainable development and improving the effectiveness of conflict resolution. The article supports the view that crimes against the environment are socially dangerous, criminally illegal acts that encroach on the relationship regarding the conditions of ensuring a unified system of society and man.

It is proved that the prevalence of natural resources on the territory of Ukraine, outdated system of social regulation of public administration of mining, the relative prevalence of selfish motivation during the transition, weak social control determine the relevant social and regulatory prerequisites for updating criminal law offenses.

A proposal on the expediency of establishing liability for illegal extraction of minerals of local significance as a criminal offense, and, accordingly, to formulate illegal extraction of minerals of national importance as a single rule of criminal law, was given.

Key words: criminal policy, illegal mining, minerals, ecological crimes, sustainable development.